

УДК 343.125.2

Н.Ю. КОВАЛЬОВА, Донецький національний університет

ПРОБЛЕМИ ЗАСТОСУВАННЯ ПРОЦЕСУАЛЬНОГО ЗАТРИМАННЯ ОБВИНУВАЧЕНОГО У КРИМІНАЛЬНОМУ СУДОЧИНСТВІ УКРАЇНИ

Ключові слова: затримання за підозрою у вчиненні злочину, підстави підозри, співвідношення підстав підозри і обвинувачення, вдосконалення кримінально-процесуального закону

До одного із завдань кримінального судочинства законодавець відносить забезпечення правильного застосування Закону з тим, щоб кожний, хто вчинив злочин, був притягнутий до відповідальності, і жоден невинний не був покараний. В.М. Тертишник, коментуючи зазначену норму, визначає, що не може бути законного, але несправедливого рішення, так само як і справедливого рішення, прийнятого з порушенням закону [1, с.28]. Можливість досягнення зазначеного завдання кримінального судочинства залежить не тільки від якості результатів роботи органа дізнання, слідчого та суду щодо встановлення істини у кримінальній справі.

Слід враховувати, що закон є недосконалим, тому якість досягнення правильного його застосування залежить також від змісту. Так, у статті 106 Кримінально-процесуального кодексу передбачена можливість затримання підозрюваного у вчиненні злочину. Вчені звертали увагу на те що, зазначена процесуальна дія здійснюється з метою з'ясування причетності підозрюваного до вчиненого злочину та вирішення питання про обрання запобіжного заходу – взяття під варту [2, с.125]. Але не завжди затримують за підозрою у вчиненні злочину майбутнього підозрюваного. Особа, стосовно якої необ-

хідно скласти відповідний протокол, на момент затримання може бути й обвинуваченою, якщо стосовно неї планується обрання запобіжного заходу у вигляді взяття під варту. Закон не передбачає затримання особи із зазначеним процесуальним статусом у загальних випадках, але практичним працівникам не залишається іншої можливості, крім використання вказаного тимчасового запобіжного заходу стосовно обвинуваченого, коли у цьому є потреба. Відповідно до зазначеного виникають сумніви щодо правильного застосування кримінально-процесуального закону і постає необхідність його вивчення та вдосконалення, що й визначає актуальність теми дослідження.

Проблемам затримання підозрюваного у вчиненні злочину приділялося багато уваги у науковій літературі. Їм присвячені праці таких вітчизняних і зарубіжних вчених, як В.В. Велигодський, Ю.М. Грошевий, О.С. Каманіцин, О.В. Кондратьєв, М.Я. Никоненко, З.Д. Смітійенко, С.М. Стахівський, В.М. Тертишник, Г.В. Юркова та ін. Проте, незважаючи на значущість проведених досліджень, питанню затримання саме обвинуваченого у вчиненні злочину уваги майже не приділялося. Відповідно до цього, метою цієї статті є розгляд проблем, що виникають під час затримання обвинуваченого у вчиненні злочину. Наукова новизна роботи полягає у визначенні напряму вдосконалення законодавства для ефективного використання зазначеної процесуальної дії.

У кримінально-процесуальній науці тривалий час розглядалися тільки проблеми, пов'язані із затриманням підозрюваного у вчиненні злочину. Увага приділялася в основному тим аспектам затримання злочинців, що відображені в законі – підстави, мотиви, процесуальне оформлення, терміни та ін. [3, с.192]. Термін «затримання» використовувався як синонім терміну «затримання підозрюваного» [4, с.162]. Але затримання особи на досудових стадіях кримінального процесу має застосовуватись не тільки до підозрюваного, але й до обвинуваченого. Іноді це єди-

на можливість слідчого або органу дізнання негайно припинити злочинну діяльність, або перешкодити особі ухилитися від слідства та суду, і тим самим забезпечити встановлення істини у кримінальній справі. Інших засобів, які би на такому ж рівні забезпечували виконання завдань судочинства, крім затримання особи на 72 години, у слідчого та органа дізнання немає. Мета, яка переслідується затриманням, є однаковою як для підозрюваного, так і для обвинуваченого. Є.І. Макаренко, досліджуючи вищезазначені проблеми, наголошує, що короточасне затримання підозрюваного має за мету: 1) з'ясувати причетність затриманої особи до вчиненого злочину; 2) припинити спробу сховатися від дізнання, досудового слідства та суду; 3) не припустити спроб учинення протидії встановленню істини у справі; 4) припинити подальшу злочинну діяльність; 5) вирішити питання щодо обрання стосовно підозрюваного запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою (арешту) згідно з постановою судді [3, с.200]. Цілком зрозуміло, що зазначені проблеми, які має вирішити затримання особи, стосуються як підозрюваного, так і обвинуваченого.

Кримінально-процесуальний кодекс у ст.106 передбачає вичерпний перелік обставин, при наявності яких слідчий або орган дізнання має право затримати підозрюваного у вчиненні злочину. До цього переліку законодавець відносить такі: 1) особу застали при вчиненні злочину або безпосередньо після його вчинення; 2) очевидці, в тому числі й потерпілі, прямо вказали на певну особу, що саме вона вчинила злочин; 3) на підозрюваному або на його одязі, при ньому або в його житлі виявлено явні сліди злочину; 4) інші дані, які дозволяють підозрювати особу в учиненні злочину, але тільки у випадку додаткового встановлення таких обставин: особа намагалася втекти або коли вона не має постійного місця проживання, або коли не встановлено особи підозрюваного. Досліджуючи зазначений перелік учені звертали увагу, що законодавець передбачає не

підстави затримання, а обставини, при наявності яких слідчий або особа, яка проводить дізнання має право затримати підозрюваного у вчиненні злочину. Так, М.Я. Никоненко, досліджуючи зазначені обставини, визначає, що в п.1 ч.1 статті 106 Кримінально-процесуального кодексу мова йде не про підстави затримання, а про обставини, в разі доведення яких і з'являються підстави для затримання особи за підозрою у вчиненні злочину [5, с.165]. Слушну думку висловлює Г.В. Юркова, яка доходить висновку, що в ч.ч.1 і 2 ст.106 кримінально-процесуального кодексу йдеться про підстави підозри особи у вчиненні злочину, а не про підстави затримання [2, с.126].

Слід цілком погодитися з думками вчених та визначити, що, по-перше, викладення у законі конкретних обставин підозри перешкоджає ефективності застосування відповідної норми, тому що визначає обставини, які не є універсальними і відповідно не можуть існувати у кожній кримінальній справі. По-друге, з урахуванням того, що затримання особи за підозрою у вчиненні злочину найбільш суттєво обмежує права і свободи людини, такий підхід законодавця має раціональне зерно. Це обумовлюється тим, що наявність вказаних обставин значно вплине на доказування винності затриманої особи у вчиненні злочину під час подальшого розслідування кримінальної справи, і забезпечить, перш за все, справедливість цього рішення. Адже підозра у вчиненні злочину має вірогідний характер на відміну від обвинувачення, на час пред'явлення якого вже зібрано достатньо доказів, що викривають обвинуваченого у вчиненні злочину.

На підтвердження цього наведемо думку російського вченого В.В. Велигородського, який визначає підозру як припущення про суб'єкт злочину, неповну обізнаність про які-небудь факти, обставини, тобто їх вірогідне пояснення [6, с.278]. Вірогідність причетності до вчиненого злочину підозрюваним підкреслює Р.Ю. Савонюк, визначаючи обвинувачення у формі підозри, як імовірні,

вірогідні, але не достовірні дані [7, с.106]. В.В. Крижанівський, підкреслюючи думку Ч.С. Кусомова, звертає увагу на те, що як учасник процесу підозрюваний з'являється у кримінальній справі, оскільки його підозрюють у скоєнні злочину. Підозрюваним, на думку вченого, з одного боку є особа, винність якої не доведена навіть приблизно, а з іншого боку – стосовно винності підозрюваного слідчий не може бути переконаний, оскільки розслідування ще не завершене [8, с.24].

Слід звернути увагу, що зазначене стосується випадків, коли мова йде про затримання підозрюваного у вчиненні злочину. З обвинуваченим, відносно якого вже зібрано достатню сукупність доказів винності у вчиненні злочину, підстави затримання мають бути дещо іншими. З огляду на відмінність підстав рішень про притягнення особи як обвинуваченого і висунання підозри, російська вчена Л.Г. Татянина також звертає увагу, що підозра, на відміну від звинувачення, ґрунтується на сукупності доказів, які дозволяють зробити висновок про можливу причетність осіб до скоєння злочину. Вона підкреслює, що вирішуючи питання про притягнення як обвинуваченої особи, слідчий повинен спиратися на достатню сукупність доказів, які переконують його у винності особи в скоєнні злочину [9, с.21]. На нашу думку, підстави підозри повинні повністю поглинатися підставами прийняття рішення про притягнення як обвинуваченого, що й дозволить вільно, за необхідністю, приймати рішення про затримання обвинуваченого у вчиненні злочину. На це звертає увагу Р.Ю. Савонюк, визначаючи, що підозра є складовою частиною, одним із елементів обвинувачення [7, с.104]. Але недоліком закону у цьому випадку є те, що законодавець, передбачаючи затримання підозрюваного, встановлює не самі підстави, а обставини, що на них вказують. Тому далі необхідно звернути увагу на підстави притягнення особи як обвинуваченого й обставини, що надають можливість прийняття зазначеного рішення.

Для прийняття рішення про притягнення

як обвинуваченого, відповідно до закону, необхідна достатність доказів, які вказують на вчинення злочину певною особою. Досліджуючи підстави прийняття зазначеного рішення, М.Ю. Черкова доходить висновку, що підстава притягнення до кримінальної відповідальності єдина – наявність складу злочину [10, с.24]. Вчена звертає увагу, що до моменту винесення постанови про притягнення особи як обвинуваченого повинно бути доведено наступне: 1) подія, з приводу якої проводиться розслідування, дійсно мала місце; 2) вчинена вона особою, відносно якої вирішується питання про притягнення як обвинуваченого; 3) відсутні обставини, що виключають провадження у справі і кримінальну відповідальність даної особи. Вона підкреслює, що висновок про наявність у діях особи складу злочину ґрунтується саме на сукупності доказів, а всі зазначені обставини доводяться саме за допомогою доказів [10, с.19]. Коло зазначених доказів, що необхідні для прийняття рішення про притягнення особи як обвинуваченого, у законі визначити неможливо. Але це не стосується підстав, що необхідні для прийняття вказаного рішення, якими є наявність елементів складу злочину у діях особи. Докази у кримінальній справі мають системно доводити всі зазначені елементи у діях особи. На нашу думку, підставою для можливого затримання обвинуваченого теж повинна бути наявність елементів складу злочину у діях обвинуваченого.

Слід звернути увагу, що обставини, які дають право прийняти рішення про затримання особи за підозрою у вчиненні злочину, законодавець вичерпно вказує у ст.106 Кримінально-процесуального кодексу. Якщо немає вказаних обставин, то уповноважена особа не має права приймати визначене рішення. Відповідно до співвідношення зазначених нами підстав слід наголосити, що шлях доказування винності особи у вчиненні злочину є унікальним у кожній кримінальній справі. Серед обставин, які доводять елементи складу злочину, може і не бути тих, що мають встановлюватися для затримання пі-

дозрюваного у вчиненні злочину. Наприклад, у кримінальній справі підозрюваний визнає свою провину і надає правдиві свідчення. Крім того, у справі може міститися декілька непрямих доказів, що дозволяють відповідно до ст.73 Кримінально-процесуального кодексу прийняти рішення про притягнення особи в якості обвинуваченого. У цьому випадку, якщо з'являться підстави для зміни запобіжного заходу щодо обвинуваченого, наприклад, з підписки про невиїзд на взяття під варту, слідчому необхідно буде негайно затримати особу за підозрою у вчиненні злочину і відповідно до процесуального порядку звернутися до суду з поданням про обрання зазначеного запобіжного заходу. Але, якщо є підстави для прийняття цього рішення, то для затримання особи, обставин, які мають бути встановлені, у зазначеному випадку може не бути. Така ситуація неприпустима у кримінальній справі, адже, якщо слідчий на підставі закону не зможе негайно затримати обвинуваченого, обрати запобіжний захід у вигляді тримання під вартою і таким чином забезпечити виконання завдань кримінального судочинства, тоді визначені перешкоди спричинять негативні наслідки для кримінальній справі у цілому. Таке ставлення законодавця є несправедливим, бо підозра у кримінальній справі вже змінилася на обвинувачення і має більш суттєвий рівень доказу винності особи у вчиненні злочину.

Відповідно до визначеного, можна передбачити два шляхи вирішення зазначеної проблеми про затримання обвинуваченого у вчиненні злочину. Першим шляхом може бути визначення універсальних обставин підозри у вчиненні злочину, які містяться у ст.106 Кримінально-процесуального кодексу, і таким чином повністю включити за змістом підстави підозри в обвинувачення. Але це занадто важкий та недосконалий шлях. У цьому сенсі слід звернути увагу на думку О.В. Кондратьєва, який вважає, що в законі неможливо навести вичерпний перелік обставин, які можуть свідчити про вчинення злочину певною особою [11, с.85]. Другим,

більш вдалим шляхом вирішення вказаної проблеми буде передбачення окремої статті Кримінально-процесуального кодексу, яка буде регламентувати процесуальний порядок затримання обвинуваченого у вчиненні злочину, де у якості підстав та мотивів прийняття зазначеного рішення передбачити ті, що вказані у ст.ст.148 та 150 зазначеного Кодексу. У подальшому необхідні відповідні розробки змісту зазначеної норми, на підставі якої буде можливе справедливе прийняття рішення про затримання обвинуваченого у вчиненні злочину.

ЛІТЕРАТУРА

1. Тертишник В. М. Науково-практичний коментар до Кримінально-процесуального кодексу України / В. М. Тертишник – К. : А.С.К., 2007. – 1056 с.
2. Юркова Г. В. Реалізація завдань швидкого і повного розкриття злочину в досудових стадіях: дис. ... кандидата юрид. наук : спец. 12.00.09 / Юркова Галина Володимирівна. – К., 2001. – 211 с.
3. Макаренко Є. І. Щодо сутності затримання особи за підозрою у вчиненні злочину / Є. І. Макаренко // Наук. вісник Дніпропетровськ. держ. ун-ту внутр. справ. – 2009. – № 2. – С. 190–205.
4. Каманицин А. С. Задержание по УПК России / А. С. Каманицин // Вестник Калининградск. юрид. ин-та МВД России. – 2009. – № 1 (17). – С. 162–165.
5. Никоненко М. Я. Кримінально-процесуальні гарантії прав і законних інтересів особи, яка підозрюється у вчиненні злочину: дис. ... кандидата юрид. наук : спец. 12.00.09 / Никоненко Михайло Якович. – К., 2007. – 261 с.
6. Велигодский В. В. Судебная реформа и проблемы института подозрения в российском уголовном судопроизводстве / В. В. Велигодский // Актуальные проблемы российского права. – 2008. – № 1. – С. 277–283.
7. Савонюк Р.Ю. Слідчий як суб'єкт кримінально-процесуального доказування: дис.

... кандидата юрид. наук : спец. 12.00.09 / Савонюк Роман Юхимович. – К., 2001. – 203 с.

8. Крижанівський В. В. Принцип презумпції невинуватості у кримінальному процесі (порівняльно-правове дослідження): дис. ... кандидата юрид. наук : спец. 12.00.09 / Крижанівський Віктор В'ячеславович. – К., 2007. – 176 с.

9. Татьяна Л. Г. Место подозрения в уголовном судопроизводстве (дискуссионные вопросы) / Л. Г. Татьяна, К.Г. Бычкова // Вестник Оренбургск. гос. ун-та. – 2009. –

№ 83. – С. 21–23.

10. Черкова М. Ю. Зміна обвинувачення в кримінально-процесуальному праві України: дис. ... кандидата юрид. наук : спец. 12.00.09 / Черкова Марина Юріївна. – Луганськ, 2006. – 228 с.

11. Кондратьев О. В. Організаційно-правові проблеми судового контролю: дис. ... кандидата юрид. наук : спец. 12.00.09 / Кондратьев Олександр Васильович. – Харків, 2005. – 191 с.

Ковальова Н. Ю. Проблеми застосування процесуального затримання обвинуваченого у кримінальному судочинстві України / Н. Ю. Ковальова // Форум права. – 2010. – № 1. – С. 159–163 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.nbuv.gov.ua/e-journals/FP/2010-1/10knjksu.pdf>

Розглянуті проблеми, що виникають під час затримання обвинуваченого за підозрою у вчиненні злочину. Звернуто увагу на співвідношення підстав прийняття рішень про притягнення особи як обвинуваченого і затримання за підозрою у вчиненні злочину. Наприкінці запропоновано напрямок вдосконалення кримінально-процесуального закону з метою запобігання порушень законності під час затримання обвинуваченого у вчиненні злочину.

Ковалева Н.Ю. Проблемы применения процессуального задержания обвиняемого в криминальном судопроизводстве Украины

Рассмотрены проблемы, которые возникают при задержании обвиняемого по подозрению в совершении преступления. Обращено внимание на соотношение оснований принятия решений о привлечении в качестве обвиняемого и задержания лица по подозрению в совершении преступления. Предложено направление совершенствования уголовно-процессуального закона с целью предотвращения нарушений законности при задержании обвиняемого в совершении преступления.

Kovaleva N.JU. Problem of Application of Remedial Detention Accused of Criminal Legal Proceedings of Ukraine

The problems on detaining the accused suspected in committing the crime are examined. The research attention is paid to the correlation of the grounds to take the decision towards the detention of the accused suspected in crime commitment. The ways to improve criminal and procedural law are proposed for preventing the law violation during the detention of the accused suspected in crime commitment.